13/08/2020

Αρχειακές μαρτυρίες για το ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας

Αυτοκέφαλες Εκκλησίες / Εκκλησία της Κύπρου

της Νάσας Παταπίου
Ιστορικού-Ερευνήτριας Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου

Στην κατεχόμενη Λευκωσία, δίπλα στον επιβλητικό καθεδρικό ναό της Αγίας Σοφίας, το καύχημα των Λατίνων επί φραγκοκρατίας και βενετοκρατίας, υφίσταται και η πάλαι ποτέ αρχιεπισκοπή των ορθοδόξων, η αφιερωμένη στην Παναγία την Οδηγήτρια. Πρόκειται για τον φερόμενο ως ναό του Αγίου Νικολάου, γνωστό και ως Bedestan, δηλαδή αγορά. Ο ναός αυτός είναι ένας ιδιόρρυθμος φραγκοβυζαντινός αρχιτεκτονικός τύπος, που συνδυάζει τη γοτθική βασιλική με τον βυζαντινό τρούλο. Όπως ο ναός είναι απέναντι στον γοτθικό ναό της Αγίας Σοφίας, τον καθεδρικό δηλαδή των Λατίνων, κατά την άποψη ιστορικού, είναι σαν να υπάρχει εδώ ένα πνεύμα αντιπαράθεσης παρά τη φαινομενική, σημειώνει, υποταγή της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην παπική. Στα πολυγωνικά κιονόκρανα των δύο ανατολικών στηλών, οι οποίες υποβαστάζουν τον τρούλο, παριστάνονται δύο χέρια τα οποία ευλογούν κατά τον ορθόδοξο τρόπο και το γεγονός αυτό δεν είναι καθόλου τυχαίο.

Η κύρια είσοδος του ναού, με το σκαλιστό κλιμακωτό υπέρθυρο, φέρει ανάγλυφες παραστάσεις ενός αρχιερέως και έξι οικοσήμων ιταλικής τεχνοτροπίας με ενετικά και εραλδικά εμβλήματα, τα οποία μαρτυρούν χρονολόγηση ανακαίνισής του, στις αρχές της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Την ίδια περίπου εποχή δύο περιηγητές, ο Pierre Mesenge το 1507 και ο Jacques le Saige το 1518, μας πληροφορούν ότι ο ναός αυτός της Παναγίας ήταν ο καθεδρικός ναός των Ορθοδόξων. Ο χρονογράφος, επίσης, Estienne de Lusignan αναφέρει το επίθετο Χρυσοδεή(σ)τρια για την Παναγία, στο όνομα της οποίας ο ναός αυτός ήταν αφιερωμένος. Οι γνώμες των ειδικών διίστανται σχετικά με τις χρονολογίες των διαφόρων τμημάτων του ναού. Πρόσφατα ο ναός αναπαλαιώθηκε με κονδύλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και έχει γίνει πολιτιστικό κέντρο. Ο ειδικός φωτισμός, κατά τις θερινές νύχτες, μετά την αποκατάστασή του, καθιστά το μεσαιωνικό αυτό μνημείο ακόμη πιο λαμπρό και επιβλητικό, καθώς η μνήμη ανατρέχει στη μακραίωνη ιστορία του. Ο ναός, όπως προαναφέραμε, είναι γνωστός ως Άγιος Νικόλαος, εσφαλμένη σαφώς άποψη, η οποία έχει επικρατήσει και διαιωνίζεται εδώ και περισσότερο από δύο αιώνες.

Η πρόχειρη και επιπόλαια ταύτιση του αρχιερέα, στο υπέρθυρο, με τον Άγιο Νικόλαο είχε γίνει από τον Giovanni Mariti, όταν περί το 1769 είχε επισκεφθεί το μνημείο. Την ίδια άποψη στήριξε κατά το 1840 και ο Γάλλος ιστορικός της περιόδου της φραγκοκρατίας στην Κύπρο Louis de Mas Latrie και αργότερα ο σημαντικότερος μελετητής των γοτθικών μνημείων της Κύπρου Camille Enlart. Θεωρήθηκε, λοιπόν, και από τους δύο ότι ο ναός ανήκε στον Άγιο Νικόλαο, γιατί πίστεψαν ότι επρόκειτο για την εκκλησία της Μονής του Τάγματος του Αγίου Θωμά του Canterbury. Κατά την τουρκοκρατία χρησίμευσε ως αγορά, γι΄ αυτό και είναι γνωστή ευρέως ως Bedestan και, αργότερα επί αγγλοκρατίας, ως σιταποθήκη. Ο de Bruyn το 1700 είχε επισκεφθεί το ναό, όταν ήταν αγορά, και τον περιέγραψε. Επίσης, στο χάρτη της Λευκωσίας του Herbert Horatio Kitchener, του έτους 1881, το μνημείο αναφέρεται ως Άγιος Νικόλαος. Καμία πηγή έως σήμερα δεν έχει επιβεβαιώσει τη σχέση του Αγίου Νικολάου με τον εν λόγω ναό, αν και απ΄ όλους αναφέρεται ως Άγιος Νικόλαος ή Bedestan. Το πιο σημαντικό παραμένει ότι ανασκαφές που έγιναν κάτω από την αψίδα του ιερού έφεραν στο φως τα ερείπια μιας παλαιότατης βυζαντινής εκκλησίας και το γεγονός αυτό, ασφαλώς, παρέχει στοιχεία ώστε να αναθεωρήσουμε την ιστορία του σημαντικού αυτού μνημείου, το οποίο είναι γοτθικού ρυθμού με ένα τρούλο στο κέντρο και που φαίνεται ότι έχει υποστεί μετατροπές. Η ιστορία του ναού ανάγεται στον 5ο αιώνα, σύμφωνα με τα πορίσματα των ανασκαφών, και πρέπει να ξαναοικοδομήθηκε κατά τον 13ο αιώνα.

…το κοιμητήριν του Αγίου Τριφυλλίου

Σημαντική είδηση για την ιστορία του ναού είναι η αναφορά του χρονογράφου μας Λεοντίου Μαχαιρά για την Παναγία την Οδηγήτρια, όταν οι Σαρακηνοί επέδραμαν εναντίον της Κύπρου. Αν και δεν μνημονεύεται από τον Μαχαιρά χρονολογία, πρέπει χωρίς αμφιβολία να αναφέρεται στο έτος 1426, όταν οι Μαμελούκοι εισέβαλαν στην Κύπρο και μετά την ήττα του Φράγκου βασιλιά, στη μάχη της Χοιροκοιτίας, επέβαλαν φόρο υποτέλειας στο βασίλειο. Όπως σημειώνει: «… οι Σαρακηνοί ηύραν εις την Οδηγήτριαν το κοιμητήριν του αγίου Τριφυλλίου, και ανοίξαν το και ηύραν τον άγιο του θεού σωστόν και εκόψαν την κεφαλήν του και επήραν την ώδε όπου είνε η λότζα του βισκούντη, και επίασα να τον κάψουν». Η πληροφορία αυτή, την οποία μας παραδίδει ο Λεόντιος Μαχαιράς, έστω και εάν ο ίδιος ζει και γράφει κατά τον 15ο αιώνα, είναι πολύ σημαντική αφού ενισχύει και συνηγορεί στα όσα έφεραν στο φως οι ανασκαφές, στο Bedestan, για την ύπαρξη μιας παλαιότατης βυζαντινής εκκλησίας. Το γεγονός ότι ο \’Αγιος Τριφύλλιος, μαθητής του Αγίου Σπυρίδωνος και επίσκοπος Λεδρών, είχε ταφεί στην Αγία Οδηγήτρια, δεν μπορεί παρά να αποτελεί αδιάσειστο τεκμήριο της μακραίωνης ιστορίας του ναού.

Παλαιότερη μνεία για το ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας απαντά ήδη σε ελληνικό χειρόγραφο του 12ου αιώνος, που διασώζεται στο Παρίσι. Η συγκεκριμένη είδηση βρίσκεται σημειωμένη στο περιθώριο του χειρογράφου με ημερομηνία 5 Δεκεμβρίου 1389 και μαρτυρεί ότι ο σπουδαίος ναός της Παναγίας της Οδηγήτριας υφίστατο και ανήκε στους ορθοδόξους. Η σημείωση αφορά στο θάνατο και στην ταφή του ιατρού Πεσέρ, ο οποίος είχε ταφεί στην εκκλησία της Οδηγήτριας. «… ετελεύτησεν γιατρός ο Πεσέρ και ετάφη εις την Οδηγήτρια… ». Επίσης και σε άλλες σημειώσεις στο ίδιο χειρόγραφο γίνονται αναφορές στον εν λόγω ναό. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι, στις 3 Φεβρουαρίου 1390, έγινε η χειροτονία στο ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας του παπά Κωνσταντίνου Ξηρού και, στις 13 Φεβρουαρίου 1395, έγινε η ταφή της Μαρίας, συζύγου του Ιωάννη του Φιλλομάτη, θυρωρού (πουρτάρη) του ιδίου ναού.

Επιπρόσθετα, στην Παναγία την Οδηγήτρια τάφηκε, στις 9 Δεκεμβρίου του 1395, ο παπά Βασίλης Αρμενόπουλλος και, στις 28 Νοεμβρίου του 1402, ετάφη ο Γεώργιος Ορκομασιάτης. Αναφορά για το ναό γίνεται και σε χειρόγραφη σημείωση του έτους 1516, στην οποία αναφέρεται ως ναός της υπεραγίας Θεοτόκου της καθολικής Λευκωσίας, της Χρυσωδηγήτριας ή και ως ναός της καθολικής Οδηγήτριας. Σημειώνουμε ότι στο υπέρθυρο της κεντρικής πύλης του ναού υπάρχει ανάγλυφο, το οποίο παριστάνει την Κοίμηση της Θεοτόκου, και το οποίο πιστεύεται ότι ανήκει στον 15ο αιώνα. Ο καθεδρικός αυτός ναός των Ορθοδόξων, όπως θα

εξετάσουμε παρακάτω, αναφέρεται και στον γνωστό Θρήνο της Κύπρου, στον οποίο καταγράφεται η κατάκτηση της μεγαλονήσου από τους Τούρκους. Τα στοιχεία τα οποία έχουμε αποθησαυρίσει στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας και αναφέρονται στο ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας αποδεικνύουν πέραν πάσης αμφιβολίας ότι η Παναγία η Οδηγήτρια, η οποία επιβάλλεται να ταυτιστεί με τον φερόμενο ναό του Αγίου Νικολάου ή Bedestan, υπήρξε ο μητροπολιτικός ναός των Ορθοδόξων.

Οι εκθέσεις και η διαθήκη

Στην ανέκδοτη έκθεση για την Κύπρο του Βενετού τοποτηρητή Silvestro Minio, της οποίας περίληψη έχει δημοσιευθεί στα Ημερολόγια του Marino Sanudo και η οποία φέρει ημερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1530, αναφέρονται τα εξής σχετικά. Στην πόλη της Λευκωσίας, γράφει ο τοποτηρητής, υπάρχουν εκκλησίες και μοναστήρια, τόσο λατινικά όσο και ελληνικά, με πολλά εισοδήματα και τα οποία λειτουργούνται. Σπουδαιότεροι ναοί είναι ο καθεδρικός των Λατίνων της Αγίας Σοφίας και ο καθεδρικός των Ελλήνων η Αγία Οδηγήτρια, η οποία σημειώνεται κατά παραφθοράν ως Αγία Editria (episcopato greco qual e Santa Editria). Ο Φραγκίσκος Bragadin υπηρέτησε ως τοποτηρητής Κύπρου από τον Απρίλιο του 1529 έως τα τέλη του 1531 και η ανέκδοτη έκθεσή του φέρει χρονολογία 8 Νοεμβρίου 1531. Στην έκθεση αυτή αναφέρει ρητώς ότι η εκκλησία της ελληνικής επισκοπής είναι η Αγία Οδηγήτρια, ονομασία η οποία απαντά στο χειρόγραφο επακριβώς ως Santa Odigritia.

Ανεκτίμητης αξίας μαρτυρία για το ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας περιέχεται στη διαθήκη του Ευγενίου Συγκλητικού, ορθόδοξου το θρήσκευμα και πρώτου κόμη Rochas, την οποία εντοπίσαμε στα βενετικά αρχεία και πρόσφατα έχουμε δημοσιεύσει. Η διαθήκη συντάχθηκε το 1538 στη Βενετία και το ίδιο το κείμενό της περιέχει πλούσια στοιχεία για τη Λευκωσία και, κυρίως, για εκκλησίες, κατοικίες, ακόμη και πλατείες, οι οποίες κατεδαφίστηκαν το 1567, κατά την οικοδόμηση της νέας οχύρωσης της πρωτεύουσας. Για τον εν λόγω ναό, ο οποίος αναφέρεται στη συγκεκριμένη πηγή ως καθεδρικός, η διαθήκη μάς αποκαλύπτει ότι υπήρχε σ΄ αυτόν Scuola Greca, αποκαλούμενη της Αγίας Οδηγήτριας. Η ύπαρξη εδώ της Scuola Greca πρέπει να ερμηνευθεί ως Ορθόδοξη Θρησκευτική Αδελφότητα της Αγίας Οδηγήτριας, της οποίας φαίνεται ότι ο Ευγένιος Συγκλητικός, ως οικονομικά εύρωστος, ήταν μέλος. Ο διαθέτης άφηνε 12 δουκάτα ετησίως και εις το διηνεκές, για να δαπανώνται υπέρ της ιδίας της Αδελφότητας. Ο Ευγένιος Συγκλητικός, επίσης, κληροδοτούσε, μετά θάνατον, τις τρεις χρυσοΰφαντες ενδυμασίες του (veste d΄oro) σε τρεις μονές, από μία στην κάθε μία: στο μοναστήρι του Τιμίου Σταυρού στη Βενετία, στη μονή του Αγίου

Μάμαντος Μόρφου και στο ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας στη Λευκωσία (Sancta Oditria di Nicossia).

————————————————————–

Σημαντικό αρχειακό υλικό, αναφερόμενο στις εκλογές ορθοδόξων επισκόπων κατά τη βενετοκρατία, μαρτυρεί ότι πολλοί υποψήφιοι, οι οποίοι έτυχε τελικά να καταλάβουν και επισκοπικό θρόνο, υπήρξαν ιερείς στον καθεδρικό ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας. Το 1533, σύμφωνα με όσα αναφέρει στα Ημερολόγιά του ο Βενετός Μαρίνο Sanudo, είχε εκλεγεί ως ορθόδοξος επίσκοπος Λευκάρων – Λεμεσού ο Πέτρος Generin, ο οποίος υπηρετούσε ως πρωτόπαπας στην εκκλησία της Παναγίας της Οδηγήτριας, αρχιεπισκοπής τότε των Ορθοδόξων.

Στις εκλογές για ανάδειξη επισκόπου Λευκάρων – Λεμεσού, το έτος 1567, τέσσερις από τους υποψηφίους υπηρετούσαν στο ναό της Παναγίας της Οδηγήτριας. Επρόκειτο για τους ακόλουθους: παπά Ιάκωβο Ζωγράφο εβδομαδάριο, παπά Κωνσταντίνο Καστριώτη εβδομαδάριο, παπά Ιάκωβο Cordocoto εφημέριο και παπά Ιωάννη οικονόμο της Παναγίας της Οδηγήτριας. Τελικά εξελέγη ο Ιωάννης, οικονόμος της Παναγίας της Οδηγήτριας, ο επονομαζόμενος de Sur, δηλαδή ο εκ Τύρου ή Τύριος. Ήταν η τελευταία εκλογή η οποία πραγματοποιήθηκε για την ανάδειξη επισκόπου Λευκάρων – Λεμεσού, πριν την κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς, το 1570-1571.

Επιπρόσθετα, κατά την εκλογή νέου ορθοδόξου αρχιεπισκόπου Κύπρου, το 1568, μετά το θάνατο του Νεοφύτου Λογαρά, μεταξύ των υποψηφίων ήταν και ο παπά Ιάκωβος Cordocoto, εβδομαδάριος της Παναγίας της Οδηγήτριας. Τότε είχε εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Κύπρου ο ηγούμενος της Μονής Κύκκου Συμεών, ο οποίος έπεσε κατά την άλωση της Λευκωσίας το 1570.

Τέλος, ο συντάκτης του Θρήνου της Κύπρου, λίγο μετά την κατάκτησή της από τους Τούρκους, σημειώνει: « … Αρχίνησαν τες εκκλησιές να τες καταχαλούσιν / και όσες τους εφάνησαν, μετζίτια τες κρατούσιν, / ΄Κλησίαν της Αγιάς Σοφιάς, οπού ΄τονε ρηγάτον / Αγίαν Κατερίναν τε, οπού ΄ταν πισκοπάτον, / της Ελεούσης εκκλησιάν, οπού ΄τουνε κοντά των / κι άλλην της Οδηγήτριας, οπού ΄ν΄ καθολικάτον / όλες τες εκρατήσασιν διά να μετανοιάζουν / και τον πικρόν τους λαλαγμόν μέσα να αλαλάζουν…».

Σκέφτομαι ότι η ιστορική αλήθεια πρέπει να αποκατασταθεί και, επιτέλους, να πάψει να αναπαράγεται η εσφαλμένη ταύτιση του ναού αυτού με τον \’Αγιο Νικόλαο, όπως εξακολουθεί να γίνεται από το τέλος του 18ου αιώνα έως σήμερα. Ακόμη και εάν εξακολουθήσει να αναγράφεται στην πινακίδα, μπροστά στο ναό:

Εκκλησία του Αγίου Νικολάου ή Bedestan, αναρωτιέμαι κατά πόσο θα μπορούσε, τουλάχιστον, με κάποιο διάβημα του αρχιεπισκόπου Κύπρου ή, ίσως, κάποιων ταγών του πολιτισμού, ώστε ν΄ αναγραφεί, επίσης, ότι το μνημείο αυτό, η Παναγία η Οδηγήτρια, υπήρξε κάποτε ο καθεδρικός ναός των Ορθοδόξων. Στο μνημείο αυτό ακουμπά η ιστορία μας και, ειδικά σήμερα, με την πρόσφατη αναπαλαίωσή του, με κονδύλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως πολιτιστικού κέντρου, θα μπορούσαμε να διεκδικήσουμε, έστω στην ίδια πινακίδα, επίσης, να αναγράφεται: Ναός της Παναγίας της Οδηγήτριας, πάλαι ποτέ καθεδρικός ναός των Ορθοδόξων.

Κωδικός άρθρου: 957315

ΠΟΛΙΤΗΣ – 11/07/2010, Σελίδα: 73

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ